

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه شهید مدنی آذربایجان

دانشکده ی الهیات

گروه ادیان و عرفان

پایان نامه ی مقطع کارشناسی ارشد

رشته ی ادیان و عرفان

موضوع:

مسأله ی طهارت در متون اوستایی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر محمد مشهدی نوش آبادی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر مظاهر احمدتوبی

پژوهشگر:

عباس رجبی گوندره

اردیبهشت ۱۳۹۱

تبریز/ ایران

تقدیم به:

آستان پر مهر بهانه ی زیبای آفرینش

رَحْمَةٌ لِّلْعَالَمِينَ

حضرت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم)

تقدیر و تشکر:

حمد و سپاس بیکران خدای منان را که طی این راه را بر من هموار ساخت تا بتوانم خوشه چین اندکی از معرفت پاکان جهان گردم. اما از باب «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» بر خود لازم می دانم از تلاش ها و مساعدت های استاد محترم راهنما جناب آقای دکتر محمد مشهدی نوش آبادی، استاد محترم مشاور جناب آقای دکتر مظاهر احمدتویی که زحمت مشاوره ی این پایان نامه را تقبل فرموده اند، و جناب آقای دکتر سعید گراوند، جناب آقای دکتر ابراهیم موسی پور و برادرم جناب آقای حسن علی رجبی که راهنمایی هایشان راهگشای اینجانب بوده اند، نهایت تشکر و سپاسگزاری را داشته باشم.

همچنین از زحمات پدر و مادر گرامی ام و به ویژه همسر عزیز و فداکارم و همه ی کسانی که در دوران تحصیل همواره مشوق و پشتیبان اینجانب بوده اند، کمال تشکر را دارم.

عباس رجبی گوندره

اردیبهشت ۱۳۹۱ هجری شمسی

تبریز-ایران

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
یک	چکیده.....
۱	مقدمه.....
۴	بخش اول: کلیات.....
۵	مقدمه ی بحث.....
۵	۱-۱ بیان مسأله.....
۷	۲-۱ روش تحقیق.....
۷	۳-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق.....
۸	۴-۱ ادبیات تحقیق.....
۱۳	۵-۱ شرح اصطلاحات اصلی.....
۱۳	۱-۵-۱ پاکی و ناپاکی.....
۱۴	۲-۵-۱ متون اوستایی.....
۱۴	۳-۵-۱ ثنویت.....
۱۵	۴-۵-۱ برش‌نوم.....
۱۵	۵-۵-۱ پادیاپ.....
۱۶	۶-۵-۱ خورشید نگرشی.....
۱۶	۷-۵-۱ سگ دید.....
۱۶	۸-۵-۱ گُمیز.....
۱۸	بخش دوم: مباحث تاریخی و نظری.....
۱۹	فصل اول: تاریخچه ی طهارت.....
۱۹	مقدمه ی بحث.....
۱۹	۱-۱ مباحث تاریخی مساله ی طهارت.....

۲۹	..... ۲-۱ طهارت در ادیان دیگر
۳۲	..... فصل دوم: فلسفه ی طهارت
۳۲	..... مقدمه ی بحث
۳۲	..... ۱-۱ طهارت و مسأله ی ثنویت
۴۱	..... ۲-۱ طهارت و نبرد کیهانی
۴۵	..... ۳-۱ طهارت و دوری از دیوان
۴۷	..... ۴-۱ جنبه های بهداشتی و درمانی طهارت
۵۲	..... بخش سوم: آیین های طهارت در متون اوستایی
۵۳	..... مقدمه ی بحث
۵۴	..... ۱-۱ طهارت در گاهان و یسنا
۵۴	..... ۱-۱-۱ طهارت در گاهان
۵۷	..... ۲-۱-۱ طهارت در یسنا
۶۰	..... ۲-۱ طهارت در یشت ها
۶۰	..... ۱-۲-۱ مطهّرات
۶۰	..... ۱-۱-۲-۱ ذکر نام امشاسپندان
۶۱	..... ۱-۱-۲-۱ آب
۶۲	..... ۱-۱-۲-۱ خورشید
۶۳	..... ۲-۲-۱ آیین تطهیر
۶۳	..... ۳-۱ طهارت در وندیداد
۶۴	..... ۱-۳-۱ مطهّرات (پاک کننده ها)
۶۴	..... ۱-۱-۳-۱ خورشید
۶۵	..... ۲-۱-۳-۱ آتش
۶۶	..... ۳-۱-۳-۱ آب
۶۷	..... ۴-۱-۳-۱ خاک

- ۶۸ ..... ۵-۱-۳-۱ گُمیز
- ۶۹ ..... ۶-۱-۳-۱ نیرنگ
- ۷۱ ..... ۷-۱-۳-۱ مَسْمَن
- ۷۳ ..... ۸-۱-۳-۱ نگاه سگ
- ۷۴ ..... ۹-۱-۳-۱ ایمان به دین مزدیسنی
- ۷۴ ..... ۱۰-۱-۳-۱ زمزمه ی گاهان
- ۷۵ ..... ۲-۳-۱ نجاسات (پلیدی ها)
- ۷۶ ..... ۱-۲-۳-۱ مردار
- ۷۸ ..... ۲-۲-۳-۱ انسان بی دین
- ۷۹ ..... ۳-۲-۳-۱ ترشحات جسمی
- ۸۰ ..... ۴-۲-۳-۱ قاعدگی و هر نوع جریان خونی
- ۸۱ ..... ۵-۲-۳-۱ آنچه که از انسان جدا شود مانند مو و ناخن و .....
- ۸۲ ..... ۶-۲-۳-۱ موجودات زیان آور
- ۸۳ ..... ۳-۳-۱ آیین های تطهیر
- ۸۳ ..... ۱-۳-۳-۱ تطهیر انسان
- ۸۵ ..... ۱-۱-۳-۳-۱ برش‌نوم
- ۹۰ ..... ۲-۱-۳-۳-۱ پادیاب
- ۹۱ ..... ۳-۱-۳-۳-۱ سی شور
- ۹۱ ..... ۴-۱-۳-۳-۱ اوپه مان
- ۹۲ ..... ۲-۳-۳-۱ تطهیر مردار
- ۹۴ ..... ۳-۳-۳-۱ تطهیر آتش
- ۹۶ ..... ۴-۳-۳-۱ تطهیر زمین
- ۹۸ ..... ۵-۳-۳-۱ تطهیر آب
- ۱۰۰ ..... ۶-۳-۳-۱ تطهیر هوم

۱۰۰	..... ۷-۳-۳-۱ تطهیر خانه
۱۰۱	..... ۸-۳-۳-۱ تطهیر رستنی ها
۱۰۲	..... ۹-۳-۳-۱ تطهیر حیوانات
۱۰۲	..... ۱۰-۳-۳-۱ تطهیر ظروف
۱۰۳	..... ۱۱-۳-۳-۱ تطهیر پوشاک
۱۰۴	..... بحث و نتیجه گیری
۱۰۹	..... فهرست منابع

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان
۸۷	تصویر شماره ۱: نقشه ی برش‌نوم گاه (مغه) براساس فرگرد ۹.....

چکیده

یکی از موضوعات بحث برانگیز در دین زردشتی مسأله ی طهارت و انواع مطهرات است. در این باره پژوهشگران دین نظرات متفاوتی ارائه کرده اند. در این پژوهش برآنیم با نگاهی همه جانبه این مسئله را بررسی نماییم. بر این اساس ابتدا به معرفی موضوع، دسته بندی و مرور منابع و شرح پاره ای از اصطلاحات پرداخته شده است. در ادامه با بررسی سیر تاریخی مسأله ی طهارت، فلسفه و سابقه ی آن در ادیان و فرهنگ های اقوام قدیمی نشان داده شده است. نیز در فصلی جدا فلسفه ی آیین ها مورد بررسی قرار گرفته و این گونه نتیجه گیری شده است که مسأله ی طهارت ریشه در ثنویت کیهانی دین زردشتی داشته و هر انسانی که به این آیین ها اقدام می کند در نبرد کیهانی جهان اهورایی با جهان اهریمنی شریک می گردد. همچنین در ارتباط آن با مسأله ی دیوان این گونه دریافت گردید که برای محدود کردن گستره ی عمل این موجودات باید آیین های تطهیر اجرا گردد. در پایان این فصل نیز به جنبه های بهداشتی و درمانی عناصر پاکی در فرهنگ های مختلف اشاراتی گردیده است که نشان از گستردگی اجرای این آیین ها در جهان باستان است.

در بخش پایانی پژوهش، تلاش گردیده تا آیین ها و آداب مربوط به طهارت در اوستا نشان داده شود. از این رو، ابتدا گاهان و یسنا و سپس یشت ها مورد بررسی قرار گرفتند. این بررسی ها نشان داد که در این بخش ها اشاره ی چندانی به طهارت نشده است در حالی که این مسئله به طور بسیار برجسته ای در وندیداد مطرح شده است؛ لذا مسأله ی طهارت در وندیداد، به صورت مجزا مورد بررسی قرار گرفت. بعلاوه، تمامی آیین های مربوط به طهارت نیز توصیف گردیدند، همچون آیین هایی در تطهیر انسان مانند برش‌نوم، پادیاب؛ آیین هایی در تطهیر مردار مانند سگ دید، دخمه گذاری و خورشید نگرشی و آیین هایی در تطهیر عناصر طبیعت مانند آب، آتش، خاک و گیاهان و اسباب و لوازم زندگی همچون پوشاک و ظروف شناخته شدند که همگی بر اهمیت پاکی در میان متون اوستایی اشاره دارند. این پژوهش نشان می دهد که تاکید فراوان بر بحث طهارت گرچه مبتنی بر جهان شناسی ثنوی زرتشتی است اما افراط های شدید موجود در آن با ماهیت پیام زرتشت ناسازگار است.

واژگان کلیدی: طهارت، آیین ها، احکام، متون اوستایی، وندیداد

مقدمه

مسئله‌ی طهارت و پاکی، یکی از آموزه‌های مهم دینی است که در تمامی ادیان جهان، اعم از ادیان ابتدایی همچون قبایل بدوی استرالیا تا ادیان پیشرفته همچون اسلام، قوانین و احکامی جهت رعایت آن وضع گردیده است. در هر دینی با توجه به فلسفه و جهان بینی ارائه شده، از این آیین‌ها انتظارات مشخصی مد نظر است؛ به طور مثال، در برخی از ادیان منظور از این آیین‌ها پاکی جسم برای حضور در پیشگاه الهی و شرط ورود به جمع پیروان مذهب است و در مذهب دیگری دوری از پلیدی دیوان، هدف این گونه آیین‌ها است. آنچه در تعالیم ادیان درباره‌ی این موضوع ذکر گردیده است علاوه بر پاکی ظاهری، پاکی درونی را نیز در بر می‌گیرد.

یکی از ادیانی که توجه خاصی به مسئله‌ی طهارت و پاکیزه نگه داشتن انسان و جهان دارد، دین زردشتی است. همچنان که در دین زردشتی، انسان و همه‌ی جهان آفریده‌ی اهورامزدا می‌باشند، لازم است که آفریده‌های او همانند خالق خود پاک و نیک باشند. این ممکن نمی‌شود مگر از راه اجرای احکام و قوانینی مشخص. بنابراین، آیین‌های طهارت زردشتی، آیین‌ها و آدابی هستند که به صورت ضمنی در بخشهای زیادی از کتاب مقدس زردشتیان، اوستا، به ویژه در وندیداد^۱، به طور مفصل و مشروح بیان شده است. زردشتیان نیز، این آیین‌ها را برای حفظ پاکیزگی و اجتناب از آلودگی تن و روان آدمی و عناصر مادی و جهان آفرینش به کار می‌برند.

از این رو، این موضوع و جنبه‌های مختلف آن، از جمله جنبه‌ی آیینی و اخلاقی آن مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. برای مثال در مورد پاکیزگی انسان پارسا از تماسی که با مرداری پیدا کرده است احکامی وضع شده است و یا درباره‌ی حفظ پاکیزگی عناصر طبیعت مانند آتش، خاک، آب و ... از ناپاکی‌ها قوانینی مقرر گردیده است. همچنین برای هر یک از این امور، اصطلاحی نیز وضع شده است، مانند «برشنوم»^۲ که به آیین پاک کردن تن آلوده به تماس با مردار، اشاره می‌کند. و یا آیین «سگ دید»^۳ که برای تطهیر مردار انسان پارسا انجام می‌گیرد.

1- Vidēvdāt or Vendidad

2- Barašnom

3- Sagdid

این پژوهش، سعی دارد تا در حد امکان، این مسأله را که یکی از مسائل مهم و در عین حال چالش برانگیز در تعالیم زردشتیان است، تنها از جنبه ی آیینی آن مورد بررسی قرار دهد و جایگاه این آیین ها را هرچه بهتر در آثار بر جای مانده ی مکتوب دینی، بخصوص در کتاب اوستا، روشن سازد.

هرچند در حوزه ی بررسی عقاید و آداب زردشتیان تحقیقات گسترده ای صورت گرفته، ولی به صورت مجزا به این مسأله ی مهم از این زاویه، پرداخته نشده است. برای مثال مری بویس^۱ در کتاب تاریخ کیش زردشت، یا جمشید چاکسی^۲ در کتاب خود به این مسأله پرداخته اند، ولی بیشتر موضوع با تکیه بر متون پهلوی و منابع جدید و تنها پاکی انسان را مورد توجه قرار داده اند. علاوه بر این، در دائرة المعارف ایرانیکا، به صورت مفصل، و در دائرة المعارف هسٹینگز، به شکلی مختصر، موضوع آیین های پاکی ایرانیان طرح گردیده است.

از این رو، کمبودی که در این باره احساس می شد، محقق را بر آن داشت تا از مجموع آنچه در متون و ادبیات اوستایی گزارش شده و از آنچه دانشمندان در باره ی این مسأله بررسی و بیان کرده اند، تبیین منسجمی ارائه دهد.

در ضمن یادآور می شود که دلیل کاربرد اصطلاح "طهارت" که واژه ای عربی و اصطلاحی برای اشاره به آیین های پاکی اسلام است، از آن جهت است که تقریباً هیچ واژه ای در متون و ادبیات اوستایی وجود ندارد که بتواند به جامعیت این اصطلاح به مسأله ی پاکی آیینی اشاره کند. بلکه مفاهیمی که به مسأله ی پاکی اشاره دارند به جنبه هایی از آنها دلالت دارند، مانند پادایاب و برشونوم.

منابعی که در پژوهش حاضر به عنوان منابع دست اول و اساس کار مورد بررسی قرار گرفته اند، عبارت است از متون اوستایی بر جای مانده که شامل یسنا، که سروده های زردشت (گاهان) را نیز در بر دارد، یشت ها، وندیداد، خرده اوستا و ویسپرد که توسط محققانی همچون پورداد، دوستخواه و دارمستتر ترجمه و گزارش شده است. اما از آنجایی که مباحث اصلی پیرامون موضوع این پژوهش، وندیداد است از ترجمه هاشم رضی، بخش وندیداد، نیز استفاده شده است.

همچنین در پژوهش حاضر، به عنوان منابع دست دوم، به کتاب هایی که درباره ی زردشتی گری و ایران باستان توسط محققان خارجی و داخلی تحقیق و تألیف شده، مراجعه گردیده است. از

1- Mary Boyce

2- Jamsheed K.Choksy

میان پژوهش‌ها و تحقیقات محققان معاصر آثار خانم مری بویس، مودی، پورداود، مهرداد بهار، دوشن گیمن، جان هینلز، ماریان موله و کریستن سن اهمیت شایانی دارند. اما تحقیقی که آقای جمشید چاکسی در باره‌ی این آیین‌ها انجام داده‌اند، دارای اهمیت فراوانی است. اگرچه قسمت بزرگی از کتاب بر پایه‌ی متون پهلوی است اما اطلاعات بسیار مفیدی درباره‌ی مسأله‌ی مورد پژوهش ارائه می‌دهد.

علاوه بر این، از تألیفات زردشتیان معاصر همچون کیخسرو شاهرخ، اردشیر آذر گشسب و فریدون جنیدی نیز استفاده گردیده است.

با توجه به آنچه گفته شد، تحقیق حاضر در پی وصول به اهداف زیر می‌باشد:

۱. با توجه به اینکه مسأله‌ی طهارت بخش مهمی از آداب تمامی ادیان است، لذا در جهان کنونی این مسأله در بین صاحب نظران دینی و اخلاقی دارای اهمیت فراوانی است، و می‌توان در گفتگوهای بین ادیان جایگاهی را برای آن تصور کرد.
۲. این پژوهش به دنبال بررسی و شناسایی مسأله‌ی طهارت و احکام آن در دین زردشتی با تاکید بر متون اوستایی، از جنبه‌ی آیینی می‌باشد.
۳. از آنجایی که دین زردشتی جزء ادیان ایران باستان می‌باشد، تبیین و معرفی پاره‌ای از آیین‌ها و اندیشه‌های این دین برای جامعه‌ی ایرانی به جهت آشنایی با فرهنگ و آداب و رسوم کهن ایران، حائز اهمیت خواهد بود.

بخش اول

کلیات

مقدمه ی بحث

بخش حاضر، که اولین بخش پژوهش می باشد، پیرامون پنج مبحث اصلی، تحت عنوان کلیات تحقیق، ارائه می گردد.

در این بخش، ابتدا به بیان مسأله، سؤالات و فرضیات تحقیق پرداخته شده است. در ادامه روش انجام تحقیق ذکر گردیده است. سپس، اهمیت و ضرورت تحقیق مورد بررسی و اشاره قرار گرفته است. در پایان به بیان ادبیات تحقیق، مهمترین تحقیقات و تألیفات درباره ی موضوع پژوهش، از آغاز تا زمان اجرای طرح، می پردازد.

قسمت پایانی بخش حاضر نیز، به شرح و توصیف اصطلاحات و مفاهیمی می پردازد که به تصور پژوهشگر، آگاهی از آنها در فهم و درک بهتر مسأله ی طهارت و آیین های مرتبط با آن در متون اوستایی، کمک شایانی به خواننده می کند.

۱-۱ بیان مسأله

محققان عرصه ی پیدایش و تحول دین های جهانی، بی نیاز از بررسی ژرف آیین زردشت نیستند. بدون تردید، دین زردشتی تاثیر قابل توجهی بر جهان پیرامون خود گذاشته است و می تواند در ریشه یابی ها و بررسی های باورها و آیین های ادیان دیگر جهان بسیار مفید باشد (رجبی، ۱/۲۳).

آیین ها و تشریفات مذهبی همیشه بخشی مهم در اعمال مذهبی هستند. این اصل به ویژه درباره ی سنت زردشتی، به جهت اینکه آیین ها در حفظ ایمان بسیار تعیین کننده است، از اهمیت شایانی برخوردار است (Hintze, 291).

هدف از آیین های تطهیر در تعالیم ادیان، آمادگی برای حضور در برابر خداوند و از بین بردن ناپاکی های مشخص و تعریف شده ای قبل از انجام یک فعالیت خاص، به خصوص قبل از آیین پرستش است. هر چند ناپاکی آیینی با ناپاکی بهداشتی، یکسان نیست، با این حال، عموماً مردار انسان

و تمام ترشحات جسمی به عنوان ناپاکی محسوب می شوند. بسیاری از آیین های پاکی که مدت ها قبل از نظریات مربوط به میکرب بیماری به وجود آمدند، به عنوان شکل برجسته ای از اولین نظام های مذهبی باستانی خاور نزدیک شناخته شده اند (فرای، ۴۱).

از این رو، یکی از بارزترین آیین ها در حوزه ی تعالیم زردشتی، آیین های طهارت و پاکی است. ارتباط این آیین ها با مسأله ی نبرد میان خیر و شر، آن را تبدیل به اصلی ساده و جذاب نموده است که همه ی افراد جامعه را در بر گرفته و با این موضوع درگیر می کند و یکی از پایه های بنیادین و قدرتمند زردشتی است (بویس، تاریخ...، ۴۰۳/۱).

آیین های پاکیزگی، در طی قرون بسیار، چنان در در زندگی روزمره زردشتیان رشد کرد که به سدی محکم و آهنین بین زردشتی و غیر زردشتی تبدیل شد. این گونه به نظر می رسد که این آیین ها پیش از زردشت بوده اند و تعالیم زردشت تنها بر نفوذ آنها افزوده است. مهمترین منبع اوستایی که درباره ی مقررات و آیین های پاکی موجود است، وندیداد می باشد (همو، ۴۰۴).

با بررسی مجموعه ی متون اوستایی در حوزه ی طهارت باید به این سؤالات مهم پاسخ داد:

۱- طهارت در اوستا از چه جایگاهی برخوردار است؟

۲- آیین های طهارت در اوستا شامل چه مواردی بوده و با چه اصطلاحاتی مطرح

گردیده است؟

۳- آیا طهارت مطرح شده در متون اوستایی در راستای تعالیم زردشت در گاهان است؟

در پاسخ به سؤالات مطرح شده، فرضیه های زیر مطرح گردیده اند:

۱- طهارت در متون و ادبیات اوستایی به ویژه در وندیداد از اهمیت فوق العاده زیادی

برخوردار است.

۲- آیین های طهارت در اوستا، شامل مواردی از قبیل پاکی انسان و عناصر مادی است که

با اصطلاحاتی همچون برش نوم، پادیاب، خورشید نگرشی، سگ دید و ... بیان گردیده است.

۳- به نظر می‌رسد که توجه افراطی به بحث طهارت در متون و ادبیات اوستایی متأخر با تعالیم توحیدی و اخلاقی زردشت پیامبر در گاهان مناسبت اساسی ندارد. و گویا بازمانده ای از ادیان ثنوی و آیین کهن ایران است.

۲-۱ روش تحقیق

روش تحقیق عمدتاً به صورت توصیفی و کتابخانه‌ای است. ابتدا به منابع مورد نظر و در دسترس مراجعه کرده و مباحث مطروحه در مورد آیین‌های تطهیر، مورد بررسی قرار گرفته و سپس اقدام به جمع‌آوری مطالب نموده و آن را در فیش‌هایی دسته‌بندی شده، ثبت نموده و در پایان نیز فیش‌ها با توجه به فصل‌ها طبقه‌بندی و مرتب شده‌اند.

۳-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق

عموماً برای انسان مذهبی و مخصوصاً برای یک زردشتی، مفاهیم دو گانه ی پاکی و ناپاکی نقش مهم و ویژه ای را در زندگی روزانه بازی می‌کند. بیشتر فعالیتها به طور دقیق به وسیله ی قوانینی وضع شده‌اند که پیشنهادی برای حفظ شخص، جامعه ی مذهبی و حتی طبیعت از ناپاکی‌هاست. هرچند باید به یاد داشته باشیم هنگامی که فرد مذهبی از پاکی و ناپاکی سخن می‌گوید ضروری نیست درباره ی مسأله ی بهداشت آن چنان که ما امروزه از آن اطلاع داریم بحث کند. هرچند اکثر این قوانین با نظریات علمی جدید بهداشتی رابطه دارند، ولی این معمولاً باید به عنوان یک اتفاق ملاحظه شود (Milandra, An..., 162).

با این وجود، برخی از عالمان زردشتی معتقد به ارتباط پاکی درونی و بیرونی بوده و بیان می‌دارند که طبیعت هرگز درخت یا میوه ای بدون پوست به وجود نمی‌آورد. مناسک و شعائر پوسته و پوشش پاکی درونی هستند. اگر کسی پوسته را جدا کند نتیجه ی آن خرابی و فساد سریع هسته خواهد بود. از نظر ایشان پاکی بیرونی می‌باید با پاکی درونی و اخلاقی و زندگی توأم با پرهیزکاری باشد (هینلز، فلسفه...، ۱۴۹).

و به خاطر همین دیدگاه است که ویلیام جکسون عنوان می‌کند: «کمتر دینی به اندازه ی دین ایرانیان بر لزوم پاکیزه نگاه داشتن تن و روان تاکید می‌کند» (نک؛ دوستخواه، ۴۲/۱).

اگر چه آیین زردشت برخاسته از سنت ها و فرهنگ باستانی ایران است، اما آن طور که باید و شاید احکام و آداب دینی و اخلاقی آن مورد پژوهش قرار نگرفته است. این تحقیق می تواند آیین های دینی زردشتی را که در ارتباط با مسأله ی طهارت است، مورد ارزیابی و بررسی قرار دهد و به بخشی از ابهامات و سؤالات پیرامون این موضوع پاسخ دهد و برای پژوهندگان مأخذ قابل ملاحظه ای فراهم نماید.

۱-۴ ادبیات تحقیق

تحقیقات اولیه در باب پاکی و ناپاکی در دین زردشتی بر اساس اندیشه های بهداشت جسمانی و پزشکی آسیب شناسی^۱ که در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم رایج بود، آغاز شد. در نتیجه ی این تحقیقات، دارمستتر، با وجود آگاهی از پدیده ی پلیدی آور دیو و آموزه های اوستایی در این باره، این قوانین و آیین ها را نوعی نظریه ی بهداشتی قلمداد می کند و اینگونه اظهار می کند که اصطلاحی که در باب پاکی به کار می رود هر چند دارای بار معنایی اخلاقی است اما به معنای بهداشت و نظافت بیشتر نزدیک است (دارمستتر، ۲۸۹-۲۹۰).

اولین توصیف محققانه ی دقیق درباره ی عقاید و اعمال مرتبط با آیین های تطهیر زردشتیان توسط جیوانجی مودی^۲ در سال ۱۹۲۲ تالیف گردید (Choksy, xvi). وی در کتاب خود با عنوان *"The Religious Ceremonies and Customs of the Parsees"* آداب و آیین های طهارت را، در آغاز قرن بیستم، آن طور که در میان پارسیان بدان عمل می شد، ثبت کرد. اما مودی که احتمالاً از علوم جدید بسیار متأثر بود تلاش بسیاری را در تطبیق دستورات طهارتی ادیان و به ویژه زردشتی با یافته های بهداشتی جدید کرد. وی با اشاره به وجود پزشکانی در لباس روحانی در دنیای باستان از مصر تا هند، استدلال می کند که آیین های تطهیر زیاد هم با اصول بهداشتی جدید بیگانه نبوده اند (Modi, 87-90).

وی اعمال و تشریفات مذهبی را در چندین فصل مورد بررسی قرار داد که دو فصل از فصول کتاب به مباحث طهارت اختصاص دارد. در طی این دو فصل به چهار آیین عمده ی تطهیر پرداخته

1-Pathology

2-Jivanji J. Modi

شده است. آیین‌هایی که در این فصول مورد بررسی قرار گرفته‌اند عبارتند از: ۱- پادیاب ۲- ناهن ۳- برش‌نوم ۴- ریمنی (Ibid, 87-102, 103-161).

علاوه بر این، مودی در فصول دیگر کتاب به آیین‌های دیگری همچون پاکی اشیاء و اجساد مردگان پرداخته است و آیین‌هایی همچون سگ دید را نیز بررسی و توصیف کرده است (Ibid, 58-59).

در سال‌های بعد، مری بویس با تحقیقات گسترده‌ای که در باب تاریخ، عقاید و اعمال زردشتیان انجام داد، توجه دانشمندان را به اهمیت احکام پاکی در دین زردشتی جلب کرد.

بویس در کتاب تاریخ کیش زردشت، فصلی از کتاب را به فرائض تطهیر اختصاص می‌دهد و خاستگاه این فرائض را تعالیم خود زردشت و پیوندی که زردشت میان مادیات و معنویات برقرار کرده است، می‌داند. وی با اشاره به نبرد دائمی میان اهورامزدا و اهریمن و خیر و شر، پاکی و ناپاکی انسان و جهان را یکی از بخش‌های مهم این نبرد می‌خواند که در صورت تلاش‌های بشر برای پاکی خود و محیط پیرامونش، نبرد نهایی و بازسازی جهان (فراشگرد) نزدیک‌تر خواهد شد (بویس، تاریخ...، ۴۰۳-۴۰۵).

وی، در این فصل بر اساس آنچه در متون اوستایی و پهلوی در این باب گزارش شده است، آیین‌های تطهیر جهت پاکسازی انسان، حیوانات، گیاهان و اسباب و لوازم کار و زندگی و پاکی چهار عنصر اصلی جهان پرداخته و انسان را مسئول اصلی اجرای این عمل می‌داند. در ادامه‌ی فصل، انواع پاک‌کننده‌ها و پلیدی‌ها یک به یک بررسی شده‌اند. همچنین در موقعیت‌های مختلف این فصل به وضعیت اجرای این قوانین در میان زردشتیان ایران و هند در عصر حاضر اشاره شده است (همو، ۴۰۶-۴۳۰).

اما از آنجا که بویس معتقد به پیوستگی و ارتباط فرهنگ‌ها و سنت‌هاست، در آثار دیگر خود پیشینه‌ی این تعالیم را تا به دوران عصر حجر و اجداد هندو اروپایی آنها می‌رساند (همو، آیین...، ۱۷۱؛ همو، زردشتیان...، ۲۹).

علاوه بر این، بویس مدخل‌هایی در باب این آیین‌ها در دائرةالمعارف ایرانیکا تألیف کرده است. وی در مدخلی تحت عنوان "*cleansing in Zoroastrianism*" مسائل مرتبط با آیین‌های

تطهیر را به صورت مختصر و مفید طرح و بررسی کرده است. او در این مدخل پس از بیان پیشینه ی مختصری از تحقیقات انجام گرفته در این حوزه از دوران باستان تا دوران معاصر، فلسفه و چگونگی برگزاری این آیین ها و مطهرات و نجاسات مورد تاکید دین زردشتی را تا دوران معاصر شرح و توصیف کرده است (Boyse, *cleansing...*).

وی مدخلی نیز تحت عنوان "*Braršnom*" در دائرة المعارف مذکور دارد که کیفیت برگزاری این آیین را بیان کرده است (Boyse, *Braršnom*).

بویس همچنین در پژوهش های دیگری که در قالب کتاب و مقاله منتشر کرده است، موضوع طهارت را به عنوان یکی از مباحث اصلی بحث قرار داده و پیرامون آن مطالبی را ذکر کرده است. به عنوان مثال وی در کتاب "*زردشتیان، باورها و آداب دینی آن ها*" در مطلبی تحت عنوان «گسترش احکام تطهیر» به تاریخ پیدایش، فلسفه و چگونگی برگزاری این آیین ها می پردازد (بویس، *زردشتیان...*، ۶۹-۷۲).

وی در کتاب چکیده ی تاریخ کیش زردشت، در موقعیت های گوناگون این مسأله را طرح و مباحثی را پیرامون کیفیت برگزاری، تاریخ پیدایش و فلسفه ی انجام چنین آیین هایی، ارائه کرده است (برای مثال نک؛ بویس، چکیده...، ۱۸۱-۱۸۷).

یکی از تک نگاری های منحصر به فرد و تقریباً جامع درباره ی مسأله ی طهارت، پژوهش جمشید چاکسی است که به بررسی سنت های مورد کاربرد و فراموش شده درباره ی پاکی و ناپاکی، تا دوران حاضر می پردازد. وی در این کتاب ابتدا قوانین ناظر بر پاکی و ناپاکی را بر اساس متون مقدس اوستایی و شرح و تفسیرهای نوشته شده به زبان پهلوی بر آن متون را برشمرده و در ادامه در فصلی، کیفیت برگزاری آیین برشوم نه شبه را توضیح داده است. پس از آن، آیین های تطهیر در مواقع خاص همچون دوره ی قاعدگی و سپس طهارت روزانه همچون طهارت پس از برخاستن از خواب، را تشریح کرده و در فصل پایانی ارتباط میان طهارت با نمادگرایی و آخرت شناسی را به بحث گذاشته و جایگاه آیین های طهارت را در مراسم و تشریفات مذهبی بررسی کرده است. وی در مقدمه ی کتاب اظهار می کند که جهت درک درست و بهتر احکام و آداب وضع شده درباره ی